

Dr. H. Klink, Hoornaar

De moorman, Filippus, Jesaja 53 (in de Septuaginta) en een preek van Kohlbrugge

En Filippus liep er snel heen en hoorde hem de profeet Jesaja lezen en zei: Verstaat u wat u leest? En hij zei: Hoe zou ik dit kunnen, als niet iemand mij de weg wijst?

Handelingen 8: 30, 31

In de vakantieperiode die achter ons ligt, hebben veel mensen verre afstanden afgelegd. Soms ver boven de duizend kilometer, een afstand die nog net in één dag of in twee dagen kan worden afgelegd. We vinden dat een verre reis. In de tekst voor deze overdenking gaat het over een man die een reis maakte van vele duizenden kilometers – van Ethiopië naar Jeruzalem. Hij deed dat niet in een luxe wagen, die meer dan honderd kilometer per uur rijdt en die voorzien is van airco, een gemakkelijke stoel en van een geluidsinstallatie. Nee, hij reisde in een wagen die getrokken werd door ossen of paarden over een weg die veelal moeilijk begaanbaar was, waarbij de wagen hotste en klotste naar alle kanten. Deze man reisde óók niet om in verre streken rust te zoeken om weer beter bestand te zijn tegen de drukte van een vol jaar werken. Nee, hij legde deze afstand af om in Jeruzalem... God te vinden.

In Jeruzalem. Daar was de afgelopen tijd veel gebeurd. Daar was kort geleden een christelijke gemeente ontstaan en in die gemeente de groepering van de zgn. hellenisten. We kennen deze groepering uit Handelingen 6: het waren de christenen die het Grieks hadden als hun moedertaal. Stefanus en Filippus maakten er deel van uit.

Het is in dit verband goed om te weten dat er in en rond Jeruzalem nogal veel mensen woonden die uit de diaspora verhuisd waren naar Jeruzalem, de stad waar de tempel stond. Simon van Cyrene was zo iemand. Deze Grieks sprekenden hadden een of meerdere eigen synagogen in Jeruzalem. Waarschijnlijk heeft ook Paulus als jonge man deze synagoge bezocht. Wellicht was hij er leraar.

Getuige wat we in Handelingen lezen, was een deel van deze Joodse gemeente christen geworden. Alles wijst erop dat de Heilige Geest uitgerokend onder hen krachtig werkte. Martin Hengel merkt ergens op: in tien jaar tijd is er in deze gemeente qua zicht op het werk van Christus en qua kracht van getuigenis meer gebeurd dan in heel de kerkgeschiedenis daarna. Een lied, dat door Paulus in Filippenzen 2 wordt aangehaald, over Christus' vernedering en verhoging, en dat naar alle waarschijnlijk-

Inhoud

De moorman, Filippus, Jesaja 53 (in de Septuaginta) en een preek van Kohlbrugge 137
Dr. H. Klink, Hoornaar

Wederom: de Septuaginta
De Septuaginta in het Duits 139
Ds. L.J. Geluk, Rotterdam

Boeken van Isac Leo Seeligmann (1907-1982) 140
Dr. H. Klink

Cornelis Veenhof (1902-1983): Aspecten van zijn leven en werk (I) 141
Dr. P. de Vries, Waarder

Ook dat was Amsterdam: Truus Wijsmuller- Meijer (1896 – 1978) 143
Drs. Marijke Aalders, Bussum

Een woord van C.S. Lewis (1898 – 1963)

De moderniteit is vastgelopen doordat zij de Mens tot hoogste instantie verhief en toen het geloof in de Mens verloor, zodat er geen eer is overgebleven.

heid in deze gemeente werd gecomponeerd en gezongen, laat dat zien! Het is geen wonder dat de autoriteiten in Jeruzalem vooral voor hen beducht waren: ze werden uit de stad verdreven. Dat gold niet voor de Aramees sprekende christenen.

In dát Jeruzalem komt de moorman uit Ethiopië aan. Zijn komst zal niet onopgemerkt zijn gebleven. Kohlbrugge zegt: hij zal een mooie kamer hebben kunnen huren. De farizeeërs en schriftgeleerden zullen hem begroet hebben en hem rondgeleid hebben op het tempelplein. De moorman heeft toen gezien wat enige tijd geleden Christus óók gezien heeft.

Daar op het tempelplein had Christus de farizeeërs scherp aangesproken: "U neemt de sleutel van de kennis weg." Dat is een hard verwijt: U weet de Schriften niet werkelijk te openen voor de mensen zodat ze het Koninkrijk der hemelen ingaan. "U die zelf niet ingaat en die een obstakel vormt voor anderen om in te gaan." "U, die stad en land afreist, tot in het buitenland toe om iemand een Jodengenoot te maken. Maar als u dat voor elkaar krijgt, maakt u hem twee keer erger dan hij nu is." Daar heeft Hij de tempel gereinigd en gezegd: "U maakt van het huis van mijn Vader, dat een *bedehuis moet zijn voor alle volkeren* een rovershol." Daar heeft Hij gezegd: "Als u mij dan haat en wilt doden, breek deze tempel dan af en Ik zal hem opbouwen in drie dagen." Toen begrepen ze niet dat Hij het had over zijn lichaam, over zijn lijden en sterven en over zijn opstanding en over de vorming van een nieuwe tempel, zijn gemeente, waarin de Geest van God zou wonen, in onderscheid van de tempel, waar Gods Geest uit weggetrokken was.

Mede door deze woorden en vooral omdat Hij van zichzelf zei dat Hij de Zoon van God was, hebben ze Hem gekruisigd. Maar Hij is ópgestaan. En de Geest

van God was komen wonen in de nieuwe tempel – zijn gemeente.

Deze dingen kwam de moorman natuurlijk niet te weten. Bij alles wat de schriftgeleerden en leiders van het volk hem vertelden, hield hij echter het gevoel dat er iets niet klopte. Het wilde niet in de contacten met hen. Er sloeg geen vonk over. In de tempel, die een bedehuis moest zijn voor alle volkeren, ontmoette hij de Here God niet. Hij moet teleurgesteld de terugreis aanvaard hebben. Het enige dat hij had kunnen doen was een boek bemachtigen, van de profeet Jesaja. Daarin zat hij te lezen toen de diaken/evangelist Filippus hem ontmoette. Filippus was één van de Grieks sprekende christenen, onder wie de Heilige Geest krachtig werkte en die bij de nieuwe tempel van God behoorde. Tegen hem had de Heilige Geest gezegd: ga naar de eenzame weg die in het zuiden van Israël naar Egypte leidt.

De moorman las Jesaja 53. Hij deed dat uit de Griekse vertaling van het Oude Testament, de Septuaginta. In een preek over dit gedeelte legt Kohlbrugge hier de nadruk op. Enkele jaren voordien had hij in een brief aan Wichelhaus geschreven dat hijzelf de Septuaginta gelezen had en hem veel duidelijk was geworden. In de bewuste preek zegt Kohlbrugge: "Zoals het hier staat, vindt u het niet in uw bijbels in de profeet Jesaja, maar de kamerling had dan ook een Griekse Bijbel, een Grieks Oude Testament of een volksbijbel, die uit het Grieks in het Syrisch vertaald was."

Kohlbrugge heeft oog voor de nuances in de Griekse tekst in vergelijking met de Hebreeuwse tekst en is onder de indruk gekomen van de rijkdom, waarbij Filippus in zijn prediking kon aansluiten. Heel dit getuigenis duidt op het leven van Jezus de Christus. Hij groeide op als een rijsje voor Gods aangezicht in dorre aarde. Hij nam toe in wijsheid bij God en bij de mensen, op deze wereld, die dor is als de aarde in een droge zomer. Hij zag om zich heen de zonde van de mensen. Deze greep hem aan. Hoe konden de mensen zo leven, buiten zijn Vader om? Hij leed daaraan. Maar de mensen begrepen dat niet. Zij dachten dat Hij in zijn lijden juist een verstotene was van de Vader. Zij zagen niet, dat Hij zich juist de schuld en de zonde van de mensen aantrok en die zo op zich nam. Zij zagen niet dat Hij daarin zijn opdracht zag tot aan het kruis toe. Als een lam werd Hij ter slachting geleid – om óns.

Maar vanwege deze weg tot in de dood heeft God Hem opgewekt en verhoogd en Hem eeuwig leven

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Ds. J.K. Vlasblom,
Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Ds. L.J. Geluk en Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Drs. J.G. Barnhoorn, Dhr. T. van Es, Dr. R. Fernhout,
Drs. H.J. Lam, Dr. M. Verduin en Ds. I.J. Wisse.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 22,- per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of

Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

gegeven, in die mate dat alle delen van de wereld, ja zelfs de hele kosmos daarmee gemoeid zijn. Zo luidde de prediking van Filippus.

Kohlbrugge wijst in zijn preek vooral op die passages in de Septuaginta waarin de verhoging van de Knecht des Heren sterk onderstreept wordt. Terecht, want in de Griekse vertaling staat: "In zijn vernedering werd zijn oordeel weggenomen" (Jes. 53: 8). In het tiende vers staat niet "God heeft Hem verbrijzeld. Hij heeft Hem ziek gemaakt", maar juist: "En het behaagt God Hem te louteren, te reinigen." En even later staat (vers 11): "En de Here wilde van Hem de pijn van zijn ziel wegnemen en Hem licht doen zien." Wat een handreikingen worden Filippus in deze teksten gedaan om Jezus

te verkondigen, als degene die hemels heil, eeuwig, onaantastbaar leven teweeg bracht.

De moorman komt diep onder de indruk van Filipus' getuigenis. Het is met hem als met de Emmaüs-gangers: "Waren onze harten niet brandend in ons, toen we dit hoorden?" Als vanzelf spreekt hij de wens uit gedoopt te worden in Jezus' naam. Zijn geloof en de doop brengen hem tot het vinden van wat hij gezocht heeft. Nu, staat er, reist hij zijn weg met blijdschap, ondanks de hobbels en de keien, ondanks de grote afstand, die hij moet afleggen. Hij heeft gevonden, wat hij zocht. Hij heeft via Jesaja 53 Jezus Christus gevonden en daarmee rust voor zijn ziel. Want in Jezus Christus vond hij God zelf. Was hij dáárvoor niet naar Jeruzalem gegaan?!

Wederom: de Septuaginta

I

De Septuaginta in het Duits

Het is verwonderlijk dat dr. W. Aalders in jaren dat men in Nederland nauwelijks of in het geheel geen aandacht besteedde aan de eerste vertaling van de Bijbel, namelijk die van het Oude Testament vanuit het Hebreeuws in het Grieks, de wereldtaal van die dagen, wees op de grote betekenis en het belang van deze vertaling, de Septuaginta. Het geeft ook iets aan van de hem eigen fijngevoeligheid, waardoor hij erop kon wijzen hoe juist voor onze tijd het kennismaken hiervan een zegenrijke werking kan hebben. Hij verwees naar enkele, welhaast vergeten studies van dr. I.L. Seeligmann (1907-1982), die zich in de jaren 40 van de 20^e eeuw intensief met de Septuaginta bezig had gehouden.

Het is opmerkelijk dat deze studies nu zijn herdrukt en dat in Duitsland een groots opgezette vertaling van de Septuaginta is verschenen, bij de befaamde *Deutsche Bibelgesellschaft*, de uitgever van de *Biblia Hebraica*, het *Novum Testamentum Graece*, de Septuaginta, de *Biblia Sacra Vulgata* en nog veel meer.

Deze vertaling van de Septuaginta is tot stand gekomen in een samenwerkingsverband van zo'n 110 meest Duitse geleerden. Nederlandse namen die in de lijst van vertalers worden aangetroffen zijn die van dr. C. den Hertog (Malden) en prof. dr. A. van der Kooij (Leiden).

De verantwoordelijke eindredacteuren zijn Wolfgang Kraus (Saarbrücken) en Martin Karrer (Wuppertal). Deze prachtig verzorgde uitgave, die 1500 bladzijden telt (in twee-koloms druk), is voorzien van

inleidingen per Bijbelboek, historische overzichten, kalenders voor feest- en vierdagen, een overzicht van de gebruikte maten en gewichten en een lijst met lezingen in de orthodoxe kerkdiensten.

Met dit laatste ben ik al bij nog een bijzonderheid van deze Bijbeluitgave: het 'Woord ten geleide' is ondertekend door de vertegenwoordigers van de twee grote christelijke kerkgemeenschappen die Duitsland telt: de Evangelische Kirche (bisschop prof. dr. Wolfgang Huber), de rooms-katholieke Kerk (Karl kardinaal Lehmann), maar bovendien door die van de Orthodoxe Kerk (prof. dr. Anastasios Kallis) en de Joodse gemeenschap, de 'Allgemeine Rabbinerkonferenz' (dr. h.c. Henry G. Brandt).

Uit het inleidende woord geef ik enkele passages in vertaling door.

"De Septuaginta verbindt Christendom en Jodendom en behoort tot de culturele erfenis van de mensheid. De Septuaginta staat in feite aan de wieg van Europa. Want Europa werd als het ware in Alexandrië geboren, waar, kort na de stichting van de meest beroemde bibliotheek van de Oudheid, de arbeid aan de Septuaginta begon. Uit de culturele erfenis van de Bijbel én van de Grieken kreeg Europa een van zijn grootste goederen: een humane openheid naar de wereld, een openheid die zich van haar betekenis bewust is en zich in deze tijd moet waar maken.

Zo vinden wij in de Septuaginta de onvoorwaardelijkheid van Israëls God en het universalisme van Griekenland, de bijbelse wijsheid van Israël en de theoretische wijsheid van Griekenland. De fundamentele geschriften van Israël, waarop de Septuaginta terug-

grijpt, zijn in de Hebreeuwse taal ontstaan, sommige gedeelten in het Aramese taal. Een groot deel van het Jodendom sprak echter sinds de 3^e eeuw vóór Christus Grieks. Daarom werden de Hebreeuwse geschriften in de toenmalige wereldtaal overgezet. Daarbij kwamen nog enkele geschriften in het Grieks. Zo waren er bij het ontstaan van het Christendom niet alleen de Hebreeuwse/Aramese geschriften van Israël, maar ook de groeiende bundeling daarvan in de Griekse taal, namelijk onze Septuaginta. Deze Griekse geschriften samen werden het Oude Testament van de Grieks sprekende christenen en bleven dat in de gemeenschap van de Orthodoxe Kerken tot in deze tijd. In het Jodendom verloor de Septuaginta aan betekenis, wat echter niet inhoudt dat verdoezeld mag worden dat zij daar haar wortels heeft en oorspronkelijk een Joods geschrift is.

In het boek dat vóór u ligt is voor de eerste keer het Griekse Oude Testament in het Duits vertaald. Deze vertaling laat de bandbreedte van het Joodse denken ten tijde van het ontstaan van het Christendom zien. Zij maakt voor Orthodoxe Gemeenten, die tot verschillende culturen en talen behoren, in het Duitse taalgebied hun Oude Testament toegankelijk in de taal die zijn gemeenschappelijk hebben. Zij leidt de Evangelische en de Katholieke Kerk tot het begin van haar kanonvorming.”

“Wij hopen en wensen dat de vertaling het ontstaan van de Schrift en de ontmoeting in het kerkelijk leven en de gemeenschap van de kerken wezenlijk ten goede komt. Tegelijkertijd ontsluit de vertaling van de Septuaginta voor allen die haar lezen, of zij nu seculier, Joods of christen zijn een belangrijke gezichtshoek op de Bijbel als zodanig. Want het Griekse Oude Testament bevat vele afwijkingen van het Hebreeuwse. Daarom toont dit het Woord, waarin de ene God zich aan de mensen bekend maakt, in grote, levendige rijkdom met veel facetten waaraan men niet gewend is. Duidelijk wordt op hoeveel verschillende manieren het Jodendom in de tijd van de tweede tempel en het ontstaan van het Christendom de stem van God opving en in welke breedte het zijn Godservaringen aan het Christendom doorgaf. Zij helpt daarom wezenlijk het Jodendom te leren kennen, dat – zoals de Septuaginta bewijst – niet alleen in de Hebreeuwse, maar ook in de Griekse taal aan de wieg van de Europese cultuur stond en het kan de ontmoeting tussen Christendom en Jodendom verdiepen. Moge deze vertaling deze rijk gezegende dienst aan Jodendom, Christendom en de seculiere wereld verrichten!”

In het tweede deel van dit artikel vertelt dr. Klink

nog iets over de betekenis van dr. I.L. Seeligmann en de studies van zijn hand die een herdruk ontvingen.

L.J. Geluk, Rotterdam

II

Boeken van Isac Leo Seeligmann (1907-1982)

In het vorige nummer van ons blad stond ik al stil bij de betekenis van I. L. Seeligmanns boeken over de Septuaginta voor dr. W. Aalders, die in hoge ouderdom maar liefst enkele boeken schreef over de Septuaginta.

Ik stelde dat de betekenis daarin gelegen was dat de Septuaginta antwoord gaf op de diepste levensvragen en levensnood van de Joden in de diaspora, vragen die acuut werden ten tijde van de vervolgingen van Antiochus Epiphanes (rond 180 voor Chr.): nl. de vraag naar de zin van de geschiedenis.

Ongetwijfeld is daarin de reden gelegen waarom Seeligmann gegrepen werd door de Septuaginta. Hij maakte als jonge man de Holocaust mee. In die vreselijke jaren zag hij nota bene kans een boek te schrijven over Jesaja in de Griekse vertaling – een boek dat tot op de dag van vandaag beroemd is en dat verre van gedateerd is. De Septuaginta en dan vooral de vertaling van de profeet Jesaja laat zien dat het Jodendom in Alexandrië bedauwd werd met de Heilige Geest en een voor-Pinksteren beleefde. De diaspora werd niet alleen beleefd als een doem. Nee, er was uitzicht, van Godswege, uitzicht op het universele heil dat door Gods eigen handelen teweeg gebracht zou worden.

Dat was de boodschap van de zeer zorgvuldige studie die Seeligmann schreef en van de vervolgstudies die hij daarover na de oorlog liet verschijnen.

Wie indertijd naar de boeken van Seeligmann zocht, moest ze met een lampje zoeken. Zijn dissertatie en de artikelen die hij schreef voor het *Vooraziatisch-Egyptische gezelschap 'Ex oriënte lux'* waren bijna niet te krijgen. Een enkeling was er die ze op de kop kon tikken. Hoe dankbaar mogen we daarom zijn dat de werken van Seeligmann enkele jaren geleden in twee bundels verschenen zijn bij uitgeverij Mohr Siebeck, in Tübingen. Zijn geschriften over de Septuaginta schreef hij deels in het Engels en deels in het Nederlands. De Nederlandse stukken werden voor deze uitgave in het Engels vertaald.

Daarnaast is er een bundel studies in het Duits. Deze gaan over het Oude Testament. Jaren geleden toog ik voor deze geschriften naar de universiteitsbi-

bibliotheek in de hoop ze daar te kunnen lenen. Dat bleek het geval. Alleen was de teleurstelling groot toen ik bij thuiskomst zag dat de bundels die ik geleend had, geschreven waren in de Hebreeuwse taal en dan nog wel met – zoals dat in het Hebreeuws hoort – alleen de medeklinkers. Alleen hij of zij die feilloos het Hebreeuws beheerst, kan dat gemakkelijk lezen. Nu zijn deze studies in het Duits verkrijgbaar, in een heel verzorgde uitgave.

Het mooie van de beide bundels van Seeligmann is dat ze voorzien zijn van twee introducties. De ene is van de hand van Rudolf Smend, die vertelt over zijn ontmoetingen met Seeligmann, ondermeer in Jeruzalem en Amsterdam. Hij laat iets van deze man zien: een bescheiden en vooral vriendelijke man, met een geweldig groot verstand, die zeer zorgvuldig studeerde. Hij vertelt hoe hij hem introduceerde in Jeruzalem bij ondermeer Martin Buber, hoe hij een conversatie levendig wist te houden en een onderwerp zo wist te behandelen dat anderen die het niet met hem eens waren, zich niet gekwetst voelden. Hij vertelt van een ontmoeting in Amsterdam, waar Seeligmann hem uitnodigde om een rondvaart te maken in de grachten, maar tijdens de boottocht zo opging in het gesprek dat hij niets van de fraai verlichte grachten zag. Hij was vooral een eerlijk geleerde en een vroom mens.

Het mooiste is de introductie van R. Hanhart. Hij geeft precies aan waar het Seeligmann om te doen was: in het licht te stellen dat de Septuaginta van grote betekenis is om te bepalen hoe de diaspora Joden in Alexandrië de geschiedenis verstonden. In tegenstelling tot de Talmoe-geleerden die zich na de val van Jeruzalem in 70 na Christus veelal afzonderden van de wereld en op die manier steriel werden, hadden de Septuagintavertalers uitzicht op Gods heilshandelen. Om dit te illustreren haal ik twee voorbeelden aan, waar Seelig-

mann op wijst. Het Hebreeuwse woordje 'oof', dat 'tijd' betekent, wordt door de vertalers niet vertaald door 'chronos' (gewoon: 'tijd'), maar door 'kairos' (beslissende tijd), waarmee ze aangaven dat ook tijdens de diaspora Gods plan verwezenlijkt werd. Het tweede voorbeeld is: in de Hebreeuwse en Griekse tekst lezen we over de Joden in Babylonië, dat ze moesten bidden voor het welzijn van de stad. In de Talmoe- lezen we dat ze zullen bidden voor de stad, waaruit ze verdreven waren (het verwoeste Jeruzalem).

Duidelijk is dat het Seeligmanns houvast geweest is dat de Septuaginta Gods Woord is geworden in de tijd waarin het Joodse volk in de diaspora verkeerde en vervolgd werd. Daarop viel hij terug in de baai-er van de geschiedenis. En daarin ligt de actualiteit en betekenis van de Septuaginta, ook voor de christelijke kerk, nu ook zij meer en meer in de diaspora lijkt te komen. Misschien maakt dat de nieuwe uitgave van de Septuaginta in het Duits, waarop ds. Geluk wees, zo belangrijk. Het lijkt alsof God in de belangstelling voor deze Bijbel en in de uitgave van deze Bijbel, de christelijke kerk - als ik het zo mag zeggen - een geweldige 'handreiking' doet. Het is op deze 'handreiking' dat dr. Aalders voor zijn sterven de gemeente van vandaag zo indringend gewezen heeft.

De lezer begrijpt dat ik de boeken van Isac Leo Seeligmann ten zeerste aanbeveel, vooral aan predikanten.

N.a.v.:

Isac Leo Seeligmann, *The Septuagint Version of Isaiah and Cognate Studies*, Tübingen (Mohr Siebeck), 2004.
Isac Leo Seeligmann, *Gesammelte Studien zur Hebräischen Bibel*, idem, 2004

H. Klink, Hoornaar

Bijgaand artikel werd ons spontaan toegezonden. De redactie plaatst het, omdat het Réveil van de 19e eeuw, waartoe ook dr. H.F. Kohlbrugge gerekend moet worden, 'uitlopers' in de 20e eeuw had, van wie prof. C. Veenhof er één was, in wiens leven duidelijk werd dat na Afscheiding en Doleantie buiten en naast de Nederlandse Hervormde Kerk de strijd om ware vroomheid en het kerk-zijn voortduurde en aan de kerk geleden werd.

Cornelis Veenhof (1902-1983): Aspecten van zijn leven en werk (I)

In de Gereformeerde Kerken van voor de Tweede Wereldoorlog maakte aan het einde van de jaren twintig en het begin van de jaren dertig van de vorige

eeuw K. Schilder geweldige opgang. Na zijn promotie in Erlangen werd hij in 1933, en dat met algemene stemmen, tot hoogleraar dogmatiek aan de Theologi-

sche Hogeschool te Kampen benoemd. Hij was een van de vertegenwoordigers van de zogenaamde 'reformatorische beweging' binnen de Gereformeerde Kerken. Tot deze beweging moeten ook dr. H. Dooijeweerd en zijn zwager dr. H.D.Th. Vollenhoven, de grondleggers van de reformatorische wijsbegeerte, worden gerekend, al waren er tussen Schilder en hen wel verschillen. Echter, het duurde niet lang of rond de persoon van K. Schilder ontstonden tegenstellingen.

Wat Schilder en de vertegenwoordigers van de reformatorische wijsbegeerte met elkaar verbond, was dat zij zich met een aantal aspecten van de geestelijke erfenis van Abraham Kuiper niet konden verenigen. Zij wilden die erfenis vernieuwen. Dat sprak een aantal in het bijzonder jonge mensen zeer aan. Het deed echter ook een tegenstelling ontstaan met hen die de erfenis van Kuiper in zijn geheel wilden consolideren. Tegenstellingen die steeds scherper werden en tenslotte in 1944 uitliepen op de Vrijmaking, waarin overigens de prominente vertegenwoordigers van de reformatorische wijsbegeerte niet meegingen. Vanaf 1944 tot 1946 werden binnen de Gereformeerde Kerken predikanten en andere ambtsdragers die zich eensgezest wisten met Schilder geschorst. Eén van hen was Cornelis Veenhof (1902-1983). In 2006 werd aan hem een congres gewijd. De lezingen die bij dat congres werden gehouden, verschenen in 2008, vijfentwintig jaar na het overlijden van Veenhof, in een bundel in de serie *Ad Chartas*, een uitgave van 'De Vuurbaak' in Barneveld.

Veenhof werd feitelijk tegen wil en dank bij de Vrijmaking betrokken. Hij heeft er alles aan gedaan om een breuk te voorkomen en, zo blijkt uit deze bundel, riep in brieven Schilder op, zich niet inhoudelijk maar wel wat opstelling betreft te matigen. Veenhof ondertekende niet in 1944 de 'Acte van Vrijmaking', maar omdat ook hij zich niet kon verenigen met de in synodesbesluiten verwoorde visie op verbond en belofte, werd hij in 1945 geschorst. Aan Theologische Hogeschool van de kerken ontstaan uit de Vrijmaking, werd Veenhof benoemd tot hoogleraar kerkelijke vakken. Triest is dat Veenhof een jaar na zijn emeritaat in 1967 ook in deze kerken met de kerkelijke tucht werd geconfronteerd. Hij verloor zijn emeritaatrechten, niet omdat aan zijn eigen confessionele trouw werd getwijfeld, maar omdat hij niet krachtig genoeg tegen dwalingen bij anderen zou hebben geprotesteerd. De laatste jaren van zijn leven heeft hij op de achtergrond bijgedragen aan de opbouw van het kerkelijke leven van de Nederlands Gereformeerde Kerken, die door de vrijgemaakte Gereformeerde Kerken buiten het verband waren geplaatst.

Binnen de Gereformeerde Kerken en later binnen de vrijgemaakte Gereformeerde Kerken heeft Veenhof een prominente plaats ingenomen. Buiten eigen kring kreeg hij vanaf het einde van de jaren zestig van de vorige eeuw bekendheid door zijn gedegen publicaties waarin hij het communisme analyseerde en ertegen waarschuwde. De kerkelijke teleurstellingen binnen de vrijgemaakte Gereformeerde Kerken maakten Veenhof, die van nature al een man van vrede was, ook theologisch minder strijdlustig. Dat is één van de redenen dat hij in de laatste periode van zijn leven ook binnen bevindelijk gereformeerde kring waardering kreeg.

De bundel over Veenhof biedt een uitermate lezenswaardig beeld niet alleen over de mens en theoloog Veenhof, maar ook over het klimaat en de ontwikkelingen binnen de Gereformeerde Kerken en later de vrijgemaakte Gereformeerde Kerken. Zelf, en ik ben bepaald niet de enige, blijf ik het moeilijk vinden om de ontwikkelingen die binnen de Gereformeerde Kerken tot de Vrijmaking hebben geleid, echt in te voelen. Volgens Schilder en de zijnen waren de volgelingen van Kuiper te intellectualistisch, te scholastisch en te subjectief. Het eerste val ik volledig bij, het tweede al iets minder – ik zal dat straks toelichten – en ten diepste kan ik het derde niet plaatsen.

In dezelfde tijd dat de spanningen binnen de Gereformeerde Kerken toenamen en trouwens reeds eerder (en dan spreken we over de jaren dertig en twintig van de vorige eeuw), voelden degenen die binnen de Gereformeerde Kerken hun geestelijk voedsel mede in de oudvaders en puriteinen vonden, zich daar steeds minder thuis. Hier en daar ging een gehele gemeente hetzij naar de Christelijke Gereformeerde Kerken hetzij naar de Gereformeerde Gemeenten over. Dat gold ook voor individuele ambtsdragers. Ik denk bijvoorbeeld aan ds. G. Wisse die de overstap maakte naar de Christelijke Gereformeerde Kerken en daar later nog enige tijd hoogleraar was. Hetzelfde deden gemeenteleden. Anderen keerden terug naar de Hervormde Kerk, die zij of hun ouders bij de Doleantie hadden verlaten. Wat men steeds meer ging missen was het bevindelijk en onderscheidenlijk element in de prediking. Daarom begrijp ik feitelijk niet dat Schilder en de zijnen het klimaat van de volgelingen van Kuiper als subjectivistisch ervoeren. Hun protest tegen de leer van de vooronderstelde wedergeboorte deel ik ten volle, maar wat zij er tegenoverstelden was minstens zo bedenkelijk. Alle nadruk viel op de verbondsbeloften maar aan de toe-eigening ervan werd nauwelijks aandacht besteed. Het zelfonderzoek met betrekking tot eigen staat werd zelfs nadrukkelijk afgewezen, ter-

wijl toch niet alleen het aanbod van genade maar ook de oproep tot zelfonderzoek een vaste plaats binnen de prediking behoort te hebben. In verband daarmee ontbrak zowel persoonlijk als kerkelijk al te zeer het besef dat wij niet allereerst kritisch naar anderen, maar naar onszelf hebben te kijken.

Veenhof zelf kwam uit een afgescheiden milieu waarin het bevindelijke element nog niet helemaal was verdwenen. Ik geef een gedeelte uit een brief van zijn grootmoeder aan een tante weer: "Gisteravond even voor tien uur heeft Willem-oom het tijdelijke met het eeuwige leven verwisseld, want hij mocht zijn hoofd er gerust neerleggen, want hij zei: nu heb ik alles, alleen die vallei des doods moet ik nog door. Maar de Heere is met Zijn volk tot aan de voleinding van de wereld, dus geen nood, die Heere zal ze die doodsjordaan ook doorbrengen."

Eén van de kwalijke kanten van de erfenis van Kuiper was dat zijn leer van de algemene genade de tegenstelling tussen kerk en wereld afvlakte en zo een basis bood voor de toenemende wereldgelijkvormigheid binnen de Gereformeerde Kerken. Tegen die wereldgelijkvormigheid, waarbij het vieren van het Heilig Avondmaal en het bezoek van bioscoop of schouwburg werd gecombineerd, heeft Veenhof en dat terecht geprotesteerd. Met Schilder wees hij de leer van de algemene genade van Kuiper af. Als alternatief daarvoor werd van een christelijke cultuurtaak gesproken. Het nalaten om deze cultuur een volwaardige plaats te geven was volgens Schilder het manco van het gereformeerde piëtisme en ook van de eerste generaties afgescheidenen. Veenhof ging hierin helemaal met Schilder mee. Prof. dr. G. Harinck spreekt in zijn bijdrage in de bundel over Veenhof terecht over het moderne elan van de reformatorische beweging. Echter, waar is de bijbels grond om zo'n grote plaats toe te kennen aan de cultuuropdracht van de christen, ook al is dat een christelijk gekleurde cultuuropdracht?! De Bijbel tekent ons de christen toch allereerst als een vreemdeling op aarde?! Slechts van daaruit kan en dan slechts op gebroken wijze, over de taak van een christen in deze wereld worden gesproken. En zien we nu binnen de kerken die ontstaan zijn uit de Vrijmaking en helaas niet alleen daar, niet dezelfde wereldgelijkvormigheid?!

Het besef dat hier op aarde alles ten dele en gebroken is, ontbreekt en dat is naar mijn vaste overtuiging één van de grondfouten van de theologie van Schilder.

P. de Vries, Waarder

Niet en al

Siet! Als ick 't alles wel door-sie
En wel doorsoeck
En wat ick in de wereld vlie
En wat ick heftig soeck
Siet! siet! *Wereld en al is niet*

De wereld is van beloften rijk
Maar niet van gift:
Die daar opwached creeg maar slijck
En boud' sich op een drift
Siet! siet! *Wereld en al is niet.*

En comt men al in staat en eer
Ten hoogsten top:
Een wenck, een wind werpt ons ter neer
Een ander climt' er op.
Siet! siet! *Wereld en al is niet.*

Die 't Schepsel eens sijn wesen gaf,
Der schepselen Heer,
Die 't Schepsel maackt ter schepselen staf
Die is en niemand meer
't Al, 't Al, dat me genoeg en sal!

Die 't Schepsel onderhoudt en voedt
Is Al, is Al:
Die 't Schepsel werckt en wercken doet
Als 't Heyl beschicken sal
Is Al, is Al dat me genoeg en sal.

J. van Lodenstein (1620 – 1677)

Een woord van Augustinus (345 – 430)

Vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren. Wij vragen U vergeving, maar wij vragen ook daarom, dat wij zelf kunnen vergeven, opdat ons de van U gebeden vergeving geschonken zal worden.

Leid ons niet in verzoeking. Zo bidden wij U om goddelijke hulp, opdat wij ons niet laten verleiden om in een tijd van verzoeking ons in te laten met het kwade en met een mismoedig hart eraan toe te geven.

Verlos ons van de boze, want van U is het Koninkrijk, de kracht en de heerlijkheid tot in eeuwigheid. Zo maken wij ons vertrouwd met de gedachte, dat wij nog niet in de gelukkige toestand zijn, waarin wij geen kwaad meer hoeven te verdragen.

De sleutel van het gebed van onze Heer is zo belangrijk dat elke christen door zijn gebed bij God vertoeft.

Ook dat was Amsterdam: Truus Wijsmuller-Meijer (1896 - 1978)

Op het Bachplein in Amsterdam staat op een sokkel een buste van Truus Wijsmuller-Meijer. Op de sokkel staat dat zij van 1945 tot 1966 lid van de gemeenteraad van Amsterdam was. Dat is een heel lange periode, maar zij verdient om een heel andere reden een standbeeld! Tussen 1933 en 1939 heeft mevrouw Wijsmuller bijna tienduizend (!) Joodse kinderen uit voornamelijk Duitsland, Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije gered. Het merendeel van hen is naar Engeland gegaan.

Zij werd in 1896 geboren als Geertruida Wijsmuller en bracht haar jeugd door in Bloemendaal, samen met haar vijf broers. In 1922 trouwde zij met de bankier Meijer. Het huwelijk bleef kinderloos.

Voor het eerst kwam ik de naam van mevrouw Wijsmuller tegen in een boek over IJmuiden in de eerste oorlogsdagen (Jan J. E. van Baarsel, *IJmuiden in de branding*, 117), waarop Heleen Krul-Rietdijk uit Beilen mij attent maakte. De commandant ter plekke was toen kapitein ter zee C. Hellingman. Hij hielp mevrouw Wijsmuller om met het laatste schip, dat IJmuiden verlaten kon, 75 Joodse kinderen, opgevangen in het Burgerweeshuis in Amsterdam, naar Engeland te laten gaan.

Ook Lou de Jong in het *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* deel III (blz. 411, 412) wijdt een paar regels aan deze laatste reddingsactie.

Tenslotte heeft L.C. Vrooland haar verhaal te boek gesteld: *Geen tijd voor tranen*. Je leest het ademloos. Mevrouw Wijsmuller was van een transport nog niet thuis, of zij werd gevraagd opnieuw op pad te gaan. En zij ging. Onder vaak barre omstandigheden. Zij was voor niets en niemand bang en nam vaak geen blad voor haar mond. Bijna alle middelen achtte ze geoorloofd om haar doel te bereiken: Joodse kinderen in veiligheid te brengen. Er is een prachtig verhaal hoe baron Van Aerssen, de Nederlandse consul-generaal in Hamburg, haar vroeg om zes kinderen naar Nederland te brengen. De noodzakelijke visa had hij niet voor hen. Zij zegde toe en hij regelde voor haar de nodige treinkaartjes, eerste klas, wat zij een verspilling vond. Ook de coupé reserveerde hij voor haar en de kinderen. De andere coupé bleek bestemd voor prinses Juliana, die met de kleine Beatrix terugreisde van een bezoek aan haar schoonmoeder. De grenswachten wilden zonder visa de kinderen niet doorlaten. Mevrouw Wijsmuller deed alsof zij voor de kinderen

de zaak aanhangig ging maken bij de prinses en de ambtenaren zou aanklagen vanwege hun optreden. De kinderen mochten daarna Nederland in!

Ook bij Adolf Eichmann in Wenen is mevrouw Wijsmuller op bezoek geweest. In eerste instantie om te praten over het vertrek van Joodse kinderen. Om haar dwars te zitten gaf hij haar toestemming om in slechts een paar dagen tijd 600 (!) kinderen mee te nemen. Het lukte haar.

Zij had een groot vangnet van mensen om zich heen om haar in staat te stellen de kinderen op te halen en vervolgens onder dak te brengen. Zo duikt telkens in haar verhaal de naam op van mr. Tenkink in Den Haag, van Justitie, altijd met de toevoeging dat hij nog nooit nee tegen haar gezegd had. Ook in Duitsland waren er die zich het lot van deze kinderen aantrokken.

Al in 1942 wist mevrouw Wijsmuller van de vergassing die in Duitsland plaats vond. Zij had eens op het station van Roosendaal een Duitse militaire chauffeur horen schreeuwen, dat hij niet terug wilde om kinderen de gaskamer in te drijven. Hij werd ter plekke doodgeschoten.

Toen de transporten door het oorlogsgebeuren niet meer plaats konden vinden, richtte mevrouw Wijsmuller haar aandacht op de nood in Nederland. Zij verzorgde bij voorbeeld transporten van ondervoede baby's uit Amsterdam naar het platteland van Friesland. Een van die transporten strandde in Enkhuizen. De burgemeester heeft toen de stadsomroeper door het stadje gestuurd om te melden dat honderd baby's uit Amsterdam verzorgd moesten worden. "De vrouwen van Enkhuizen zijn toen, sommige met hun boezelaar nog voor of het aardappelmestje nog in hun hand, naar de haven gegaan, ze hebben die scharminkeltjes in hun armen naar huis gedragen alsof ze het Christuskindje hadden" (*Geen tijd voor tranen*, blz. 187). Toen ik mijn buurvrouw vertelde over mevrouw Wijsmuller, bleek zij zelf nog als begeleidster bij het laatste transport naar het noorden van ons land te zijn meegegaan. Terug kon zij toen niet meer, ze moest daartoe op de bevrijding wachten.

Lang niet alles is verteld over wat deze opmerkelijke vrouw geheel belangeloos voor zo veel, vooral Joodse kinderen (maar ook anderen) heeft gedaan. Haar standbeeld verdient wekelijks een bos bloemen.

Drs. Marijke Aalders, Bussum